

JOLANTA WILSZ

WYŻSZA SZKOŁA PEDAGOGICZNA W CZĘSTOCHOWIE

ZWIĘKSZANIE ZDOLNOŚCI STEROWNICZYCH CZŁOWIEKA JAKO CEL WSPÓŁCZESNEJ I PRZYSZŁEJ EDUKACJI

Trudności jakie mają dzisiejsi absolwenci szkół ze znalezieniem pracy, z utrzymaniem jej oraz z optymalnym funkcjonowaniem zawodowym wynikają w głównej mierze z braku umiejętności funkcjonowania/sterowania się w dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości. Absolwenci bardzo często są bezradni wobec jej wyzwań, napotykają na duże trudności w sprostaniu bardzo wielu ciągle zmieniającym się problemom i kolejnym pojawiającym się w gospodarce wolnorynkowej. Sytuacja na wolnym rynku zmusza ich do rozpoznawania i kojarzenia znacznie większej ilości czynników zmiennych, niż to było w gospodarce centralnie sterowanej. Sprostanie konkurencyjności wymaga od absolwentów nowych umiejętności.

Obecnie gospodarka polska, pod względem konkurencyjności jakościowej oraz poziomu innowacyjności, plasuje się na końcu listy krajów rozwiniętych. Niewystarczające tempo nadszania za postępek naukowo-technicznym grozi przejściem do grona biernych producentów i odtwórców drugorzędnych technologii i produktów. Konieczne jest więc podjęcie działań, które zmienią ten stan rzeczy. Takimi działaniami powinny być reformy edukacyjne (oparte na założeniach zorientowanych na przyszłość), dzięki którym absolwenci szkół wyposażeni zostaną w nową wiedzę, kompetencje i umiejętności, potrzebne do efektywnego funkcjonowania.

Ludzie dziś i w przyszłości, zmuszeni do działań w warunkach szczególnie radykalnych i szybkich zmian otoczenia powinni posiadać wielostronne umiejętności między innymi: umiejętności wpływania na zmiany, umiejętności społeczne (interpersonalne), umiejętności koncepcyjne, umiejętności merytoryczne w określonej specjalności zawodowej, umiejętności uczenia się oraz umiejętności przewidywania skutków podejmowanych decyzji i działań.

Wśród wyżej wymienionych umiejętności bardzo ważne są umiejętności szybkiego reagowania i wpływania na zmiany, umiejętności kreowania zmian, a często umiejętności dostosowywania się do zmian, będących dziś wyznacznikiem skuteczności ludzkich działań. Ponieważ kształtowanie zmian wymaga doskonałych umiejętności interpersonalnych, dzięki którym wywierany jest wpływ na innych ludzi, za pośrednictwem których dokonywane są zmiany.

Wszystkie wymienione umiejętności zdeterminowane są sterowniczymi umiejętnościami człowieka, które zależą od jego zdolności sterowniczych.

Zdolności sterownicze pozwalają człowiekowi na sterowanie zarówno samym sobą, jak i otoczeniem. Sterowanie otoczeniem jest skuteczne, jeśli doprowadza do określonych zmian w tym otoczeniu. Powiemy, że człowiek steruje się w interesie własnym, wówczas gdy zmierza do realizacji swoich celów. Osiągane efekty zależą od jego zdolności sterowniczych. Zdolności te determinują funkcjonowanie/sterowanie człowieka otoczeniem i ludźmi będącymi

jego elementami. Funkcjonowanie to może mieć charakter bierny – wówczas, gdy człowiek jedynie dostosowuje się do wymogów środowiska, albo aktywny – kiedy dzięki swej działalności będzie je przekształcał. Funkcjonowanie to zależy od dwóch grup czynników: od czynników zewnętrznych czyli środowiskowych oraz od czynników wewnętrznych człowieka, którymi są jego właściwości sterownicze.

Aktywne funkcjonowanie człowieka doprowadza do określonych zmian wokół niego, jest sterowaniem, ponieważ zgodnie z definicją: sterowanie jest to zachowanie systemu prowadzące do określonych zmian w innym systemie.

Efektywność funkcjonowania/sterowania się człowieka zależy od jego zdolności sterowania otoczeniem oraz samym sobą i zdeterminowana jest właściwościami sterowniczymi człowieka, którymi są jego stałe indywidualne cechy osobowości i cechy zmienne.

Zdolnościami sterowania człowieka są jego zdolności do oddziaływania na otoczenie, w którym wywołuje zmiany oraz zdolności do pobierania z tego otoczenia potrzebnych do sterowania informacji i energii.

Podjęcie systemowe do człowieka, traktowanie go jako jeden z wielu przypadków szczególnych systemu autonomicznego¹ pozwala zdefiniować podstawowe zdolności sterowania człowieka: zdolności sterowania otoczeniem, zdolności sterowania samym sobą, zdolności przeciwdziałania utracie zdolności sterowania oraz zdolności do utrzymywania zdolności do sterowania się.

Człowiek powinien umieć funkcjonować w otoczeniu, w taki sposób, by przekształcając je z korzyścią dla siebie i innych ludzi – poprzez uruchamianie procesów rozwojowych w tym otoczeniu – stymulować rozwój własny, gdyż tylko środowisko rozwijające się sprzyja procesom rozwojowym dokonującym się w samym człowieku. Czynić to jest w stanie człowiek, który rozumie, że:

- w „interesie własnym” człowieka będącego jednostką autonomiczną, jest jego ciągły rozwój;
- człowiek funkcjonuje w otoczeniu, które na niego oddziałuje – kształtując go, równocześnie on sam oddziałuje na otoczenie – przekształcając je;
- skuteczność tych oddziaływań może zagwarantować mu dobra znajomość i rozumienie otoczenia;
- we „własnym interesie” człowieka jest akceptowanie tylko tych oddziaływań, w efekcie których następuje jego rozwój i przeciwstawianie się oddziaływaniom hamującym rozwój.

Odnosząc reguły funkcjonowania systemu autonomicznego do człowieka można określić wszystkie czynniki, od których zależy skuteczność funkcjonowania/sterowania się człowieka w otoczeniu. Skuteczność ta zależy od:

- posiadanych informacji o stanie otoczenia i stanie własnym, które uda się człowiekowi zgromadzić/zdobyć; im więcej informacji posiada, tym skuteczniejsze powinno być jego sterowanie się;
- posiadanej energii, którą uda mu się zgromadzić/zdobyć; im więcej energii będzie posiadać tym skuteczniejsze będzie jego sterowanie się;
- posiadanego repertuaru oddziaływań na otoczenie; im więcej różnego rodzaju reakcji przejawia, tym więcej ma możliwości oddziaływania na otoczenie, a w efekcie, tym skuteczniejsze powinno być jego sterowanie się;

¹ Teoria systemów autonomicznych M. M a z u r a została opublikowana w książce jego autorstwa pt. *Cybernetyczna teoria systemów samodzielnych* (Warszawa 1966).

– zdolności przechowywania i przetwarzania informacji i energii; im większe są te zdolności u człowieka, tym skuteczniejsze będzie jego sterowanie się;

– zdolności przeciwdziałania przepływowi informacji i energii zmniejszającym możliwość oddziaływania na otoczenie; im większa jest ta zdolność u człowieka, tym skuteczniejsze powinno być sterowanie.

Funkcjonowanie człowieka zgodne z „własnym interesem”, możliwość niereagowania na bodźce zagrażające jego autonomii i przeciwstawiania się tego rodzaju bodźcom, powinna zagwarantować wewnętrzną strukturę człowieka, o której decydują właściwości sterownicze. W zaspokojeniu potrzeby dobrej znajomości samego siebie, może pomóc człowiekowi wiedza na temat tych właściwości oraz umiejętność identyfikowania ich u siebie i u osób, z którymi pozostaje w relacji.

Do najważniejszych potrzeb człowieka w zakresie sprawnego funkcjonowania w otoczeniu, rozpatrywanych z punktu widzenia teorii systemu autonomicznego, należą przede wszystkim: potrzeba posiadania jak największej zdolności sterowania (zarówno samym sobą, jak i innymi systemami) oraz potrzeba posiadania jak największej zdolności przeciwstawiania się utracie zdolności sterowania.

Zaspokojenie wyżej wymienionych potrzeb determinuje realizację dwóch kolejnych potrzeb: potrzeby najskuteczniejszego oddziaływania na otoczenie, tak by uczynić je możliwie najbardziej sprzyjającym² dla siebie oraz potrzeby najłatwiejszego i najszybszego powrotu do stanu równowagi funkcjonalnej.

Zaspokajanie tych potrzeb jest egzystencjalną koniecznością, gdyż zmniejszenie zdolności sterowania się oraz zdolności przeciwstawiania się utracie tej zdolności może utrudnić powrót do równowagi funkcjonalnej. Istnieje ścisły związek pomiędzy zdolnością sterowania a zdolnością przeciwstawiania się utracie zdolności sterowania, im większa jest zdolność sterowania człowieka, tym skuteczniej przeciwstawiania się utracie zdolności sterowania. Im większe są zdolności sterownicze człowieka, z tym większą łatwością będzie w stanie zaspokajać wszystkie inne potrzeby.

Do najważniejszych potrzeb człowieka związanych z funkcjonowaniem należy zaliczyć między innymi:

- potrzebę dokonania prawidłowego wyboru zawodu;
- potrzebę podjęcia najodpowiedniejszej pracy, przynoszącej zadowolenie, satysfakcję, sukces itp.;
- potrzebę dobrej znajomości samego siebie (własnego potencjału, predyspozycji itp.);
- potrzebę dobrej znajomości otoczenia, w którym człowiek żyje i pracuje;
- potrzebę skutecznego oddziaływania na to otoczenie;
- potrzebę rozpoznawania i rozumienia trudności oraz problemów życiowych i zawodowych, a także potrzebę posiadania umiejętności ich analizowania;
- potrzebę obiektywnej oceny własnej sytuacji życiowej i zawodowej;
- potrzebę posiadania umiejętności pozwalających na samodzielne podejmowanie optymalnych decyzji;
- potrzebę posiadania najważniejszych dla siebie kwalifikacji i potrzebę ciągłego ich podnoszenia;

² Analizę przypadków otoczenia sprzyjającego człowiekowi, obojętnego dla niego i niechętnego mu, przeprowadziłam w artykule pt. *Przemiany edukacyjne z punktu widzenia podejścia systemowego i koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości*, [w:] „Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia”, pod red. T. Lewowickiego, J. Wilsz, I. Ziaziuna i N. Nyczkało, nr I, 1999.

– potrzebę posiadania realistycznego, dalekosiężnego planu życiowego i zawodowego oraz umiejętności uaktualniania go;

– potrzebę osiągnięcia najlepszego dostosowania życiowego i zawodowego.

Aby człowiek mógł zaspokoić tego rodzaju potrzeby powinien: posiadać wiedzę o otoczeniu, posiadać wiedzę o samym sobie, mieć możliwość odbierania oddziaływań otoczenia oraz mieć możliwość oddziaływania na otoczenie.

Ponieważ efektywność funkcjonowania człowieka zależy od jego zdolności sterowniczych, należy wiedzieć, od jakich czynników zależą te zdolności i jakie istnieją możliwości ich zwiększenia.

Czynniki, od których zależą zdolności sterownicze można określić na podstawie teorii systemu autonomicznego i opracowanej przeze mnie koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości, którą teoretycznie uzasadnia ta właśnie teoria. Opierając się na tych systemowych koncepcjach można stwierdzić, że zdolności sterownicze człowieka zależą od jego wszystkich właściwości sterowniczych (stałych i zmiennych). Właściwości sterownicze zmienne, które zależą od oddziaływań otoczenia są kształtowane pod jego wpływem. Stałe właściwości sterownicze (tzn. niezależne od oddziaływań otoczenia), według koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości są stałymi indywidualnymi cechami osobowości, wśród których można wyróżnić dwie grupy cech: cechy w dziedzinie funkcji intelektualnych i cechy w dziedzinie stosunków interpersonalnych.

Cechy w dziedzinie funkcji intelektualnych gwarantują innowacyjne operowanie informacją i kompetentne funkcjonowanie intelektualne wówczas, gdy są odpowiedniej wielkości. Natomiast cechy w dziedzinie stosunków interpersonalnych determinują umiejętności interpersonalne i wpływają na kształt stosunków międzyludzkich.

Zdolności sterownicze, wynikające ze zmiennych właściwości sterowniczych, można zwiększać w procesie nabywania tych właściwości, natomiast wówczas, gdy człowiek traci niektóre z tych właściwości (na przykład w procesie zapominania) – zdolności te maleją. Zmienne właściwości człowieka najczęściej formowane są w procesie kształcenia (np. przez rejestrowanie informacji). W związku z nieustannym procesem deregistracji posiadanych informacji oraz pojawianiem się „lawiny” informacji nowych, konieczna jest edukacja ustawiczna.

Sytuacja idealna z teoretycznego punktu widzenia występuje wówczas, gdy zachodzi zgodność między wszystkimi cechami osobowości a sytuacją. Do takiej zgodności może dojść, kiedy człowiek dostosuje się do sytuacji albo, gdy sytuacja zostanie dostosowana do człowieka. Obydwie te ewentalności mogą wystąpić wyłącznie w odniesieniu do zmiennych właściwości sterowniczych. W odniesieniu do właściwości sterowniczych stałych pozostaje jedynie możliwość dostosowania sytuacji do człowieka. Świadomość tego jest niezmiernie ważna ze względu na efektywne funkcjonowanie człowieka.

Zapotrzebowanie rynku pracy na pracowników o dużych zdolnościach sterowniczych powinno ciągle wzrastać, gdyż będzie pojawiało się coraz więcej zawodów wymagających dużej samodzielności, inicjatywy, aktywności, szerokich horyzontów myślowych, niezależności, skuteczności, itp. W zawodach polegających na przetwarzaniu informacji ludzie powinni posiadać umiejętności samodzielnego i aktywnego poszukiwania informacji, sprawnego operowania nimi (oceniań, analizowania, segregowania, porównywania, kojarzenia, przekazywania, stosowania) i tworzenia nowych informacji. Zawody te wymagają dużych zdolności sterowniczych wynikających z właściwych stałych indywidualnych cech osobowości w dziedzinie funkcji intelektualnych. Cechy te są zdeterminowane przez właściwości ludzkiego mózgu, będącego „narzędziem” pozwalającym na: rejestrowanie, przetwarzanie,

wytwarzanie nowych i przekazywanie informacji. Zawody wymagające bezkonfliktowej współpracy z ludźmi potrzebują pracowników o dużych zdolnościach sterowniczych wynikających ze stałych indywidualnych cech osobowości w dziedzinie stosunków interpersonalnych – adekwatnych do rodzaju sytuacji. Tak więc efektywność funkcjonowania zawodowego człowieka w pracy z ludźmi zależy w głównej mierze od stałych indywidualnych cech osobowości w dziedzinie stosunków interpersonalnych, a rezultaty pracy w zawodach polegających na przetwarzaniu informacji zależą głównie od stałych indywidualnych cech osobowości w dziedzinie funkcji intelektualnych. Najlepsze efekty w działalności uzyska ten człowiek, którego oddziaływania będą zindywidualizowane ze względu na stałe indywidualne cechy osobowości człowieka, będącego obiektem sterowania, gdyż „oddziaływania uwzględniające stałe indywidualne cechy osobowości człowieka (dostosowane do nich) stymulują i inspirują samodzielne, aktywne, twórcze zachowania, uruchamiają wewnętrzny potencjał człowieka, są gwarancją jego optymalnego rozwoju”³.

Z koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości wynika, że system kształcenia powinien:

- wspomagać człowieka w procesie samopoznawania; w poznawaniu własnych stałych indywidualnych i zmiennych cech osobowości oraz zrozumieniu potrzeb, dążeń i zachowań wynikających z tych cech;

- pomagać w samookreśleniu zawodowym i życiowym człowieka odpowiednim dla niego ze względu na jego stałe indywidualne cechy osobowości;

- wspomagać człowieka w procesie samorealizacji, w procesie uświadamiania sobie swoich potencjalnych możliwości (wynikających z jego stałych indywidualnych cech osobowości) oraz w procesie ich realizacji;

- wspomagać człowieka w rozwijaniu kompetencji, umiejętności i postaw orientujących życiowo, odpowiednio do posiadanych stałych indywidualnych cech osobowości;

- pomagać człowiekowi w określeniu jego potrzeb (wynikających ze stałych indywidualnych cech jego osobowości) oraz w procesie ich zaspokajania;

- pomagać człowiekowi w określeniu warunków wspomagających jego rozwój zgodny z posiadanymi stałymi indywidualnymi cechami osobowości;

- uświadomić człowiekowi by nie ulegał oddziaływaniom przymuszającym go do działań niezgodnych z jego stałymi indywidualnymi cechami osobowości, a zgadzał się na oddziaływania zachęcające go do podejmowania przedsięwzięć zgodnych z tymi cechami;

- wspomagać człowieka przy podejmowaniu decyzji właściwych dla niego ze względu na posiadane stałe indywidualne cechy osobowości;

- wspomagać człowieka w procesie uzyskiwania przez niego umiejętności interpersonalnych (umiejętności unikania i rozwiązywania konfliktów interpersonalnych oraz sztuki dobierania ludzi ze względu na wzajemną odpowiedniość stałych indywidualnych cech osobowości do różnego rodzaju sytuacji).

Jednostka, znajdująca się w sytuacji, w której nie może dobrze funkcjonować ze względu na posiadanie zbyt małych zdolności sterowniczych, w stosunku do rodzaju sytuacji, swój problem może rozwiązać:

- dostosowując się do sytuacji dzięki zwiększeniu swych zdolności sterowniczych;

- zmieniając nieodpowiednią dla siebie sytuację, na taką, w odniesieniu do której jej zdolności sterownicze są wystarczające do sprawnego funkcjonowania.

³ Porównaj J. Wilsz, *Znaczenie koncepcji stałych indywidualnych cech osobowości dla poradnictwa zawodowego*, „Pedagogika Pracy”, nr 38, 2001, s. 86.

Rozwiązanie drugie w pewnym sensie degraduje człowieka. Rozwiązanie pierwsze gwarantuje człowiekowi rozwój i samorealizację.

Znaczenie zdolności sterowniczych człowieka rozpatrywane w aspekcie skuteczności jego funkcjonowania jest ogromne. Dlatego też współczesna i przyszła edukacja powinna być ukierunkowana na ich zwiększanie. Problem sprowadza się więc do nabywania w procesach edukacyjnych nowych zmiennych właściwości sterowniczych, potrzebnych człowiekowi do sprawnego funkcjonowania. Aby efektywność procesu nauczania i wychowania, w trakcie którego człowiek powinien nabywać te właściwości, była jak największa, proces ten powinien być zindywidualizowany ze względu na stałe właściwości sterownicze, a więc stałe indywidualne cechy osobowości.